

KARPATY ŁĄCZA
TRADYCYJNE PASTERSTWO

**Wpływ gospodarki pasterskiej
na ochronę różnorodności
biologicznej karpaccich hal**

Publikacja wydana została w ramach projektu „Karpaty łączą – Tradycyjne pasterstwo jako forma czynnej ochrony zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych w Karpatach” współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Spójności w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

Projekt realizują:

Lider projektu

Partner projektu

OGÓLNOPOLSKIE
TOWARZYSTWO
OCHRONY PTAKÓW

Opracowanie: Centrum UNEP/GRID-Warszawa

Copyright: Centrum UNEP/GRID-Warszawa, Warszawa 2018

▼ Kilka słów o różnorodności biologicznej

Gdy mówimy o różnorodności biologicznej (bioróżnorodności) mamy na myśli zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów występujących na Ziemi. Różnorodność biologiczna to nie tylko liczba gatunków roślin, zwierząt, grzybów itd., ale również zróżnicowanie na poziomie ekosystemów oraz zmienność genetyczna wewnątrz każdego gatunku.

Panujące w górach czynniki środowiskowe kształtują unikalne ekosystemy składające się z gatunków przystosowanych do życia w tak wymagającym otoczeniu. Przyjmuje się, że każdy

wyodrębniony łańcuch górski posiada swój własny charakterystyczny typ roślinności. Co więcej, ekosystemy górskie są wyjątkowo bogate w charakterystyczne dlań gatunki roślin, np. we florze karpackiej występuje ok. 500 gatunków górskich, których nie spotkamy na nizinach.

W Polsce najwięcej takich gatunków występuje w Tatrach, a w następnej kolejności w masywie Babiej Góry. Część gatunków stanowią rośliny endemiczne, czyli właściwe tylko dla danego obszaru, które nie występują nigdzie innej. Obecnie za endemity karpackie uważa się 108 gatunków i podgatunków roślin.

Rojnik włochaty, endemit karpacki
Fot. M. Ślusarczyk

▼ 0 powstawaniu hal

Górskie łąki, pastwiska, ziołorośla, czy młaki, w dużej mierze istnieją dzięki użytkowaniu rolniczemu, głównie dzięki tradycyjnej gospodarce pasterskiej prowadzonej na śródleśnych polanach w piętrach reglowych.

Pierwotnie polany powstawały w sposób naturalny np. w wyniku wiatrolomów lub pożarów lasów. Gdy na te tereny wkroczył człowiek, zaczął karczować las – również po to, by uzyskać poletka pod zasiew. Jednak surowe warunki górskie powodowały, że zazwyczaj po kilku latach pole takie było porzucane. Na polany ponownie wkraczał las.

Czynnikiem, który ograniczył zarastanie polan i dzięki któremu wykształciło się wiele bogatych w gatunki zbiorowisk roślinnych, stał się regu-

larny wypas owiec, a także kóz i bydła. Sposób w jaki użytkowano łąki reglowe zmieniał się wraz z rozwojem gospodarki pasterskiej, co w każdym regionie przebiegało w nieco odmienny sposób. Początkowo na polanach, w sezonie prowadzono jedynie sam wypas zwierząt; polany nie były koszone w celu gromadzenia paszy na zimę – tę stanowiły gałązki drzew.

Z czasem nastąpiła swoista specjalizacja: wypas prowadzono na wyżej położonych polanach i halach, zaś siano na paszę zimową pozyskiwano z niżej położonych łąk. Łąki kośne jedynie krótko przepasano. W trakcie wypasu systematycznie przesuwano koszar, dzięki czemu w ciągu kilku lat cała polana była objęta nawożeniem.

Wypas owiec na polanie reglowej
Fot. T. Wilk

0 zbiorowiskach roślinnych hal

Ekstensywne użytkowanie, czyli koszenie i wypas, oraz czynniki środowiskowe, takie jak rodzaj podłoża, nachylenie zbocza, czy uwilgotnienie, sprawiły, że na nieleśnych polanach wykształciły się różnorodne zbiorowiska łąk i muraw. Określa się je jako **zbiorowiska półnaturalne, ponieważ wymagają stałej ingerencji człowieka, a jednocześnie ich skład gatunkowy kształtuje się w sposób naturalny, tzn. występują tu rośliny przystosowane do istniejących warunków.**

W polskiej części Karpat najczęściej spotykane są zbiorowiska tzw. łąk świeżych, do których należą łąki mietlicowo-mietlicowe, górskie łąki konietlicowe, czy też charakterystycznie dla Piecin łąki ciepłolubne.

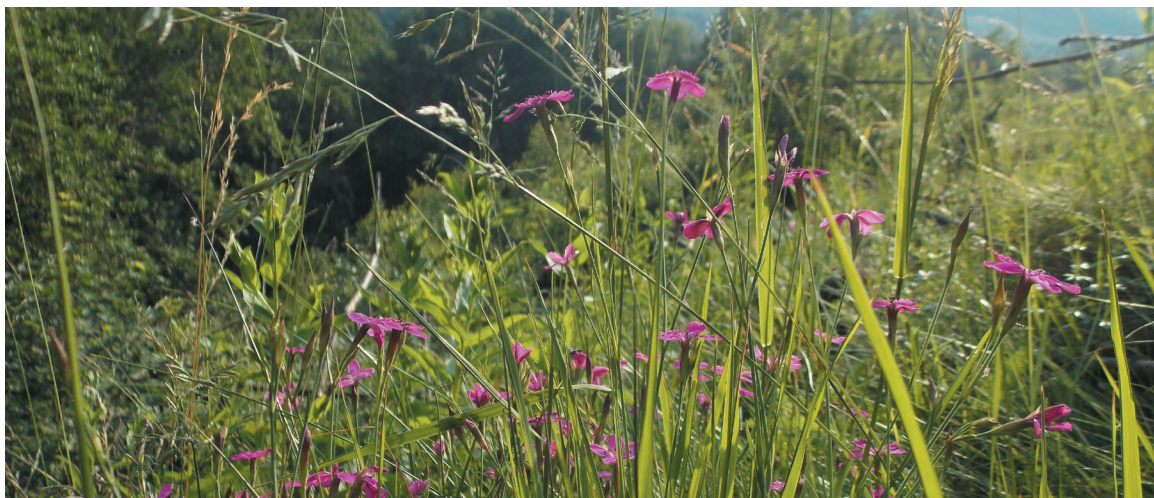
Młaka kozłkowo-turzycowa
Fot. M. Bregin

Pastwisko z bliźniczką psią trawką
Fot. M. Ślusarczyk

Warunki środowiskowe na halach, które powstawały w miejscu po wykarczowanych borach, sprzyjały rozwojowi muraw bliźniczkowych. Zbiorowiska z dominacją bliźniczki psiej trawki w pewnym okresie zaczęły dominować na wszystkich niemal polanach górskich, gdzie tworzyły rozległe obszarowo, jednorodne płyty roślinności. Stało się tak, ponieważ przez dłuższy czas na łąkach prowadzono wypas, a jednocześnie nie zapewniało odpowiedniego poziomu nawożenia. Wynikiem tego spadała ich żyźność a wzrastało zakwaszenie – w tych warunkach, w miejsce łąk wykształcały się murawy bliźniczkowe (psiary).

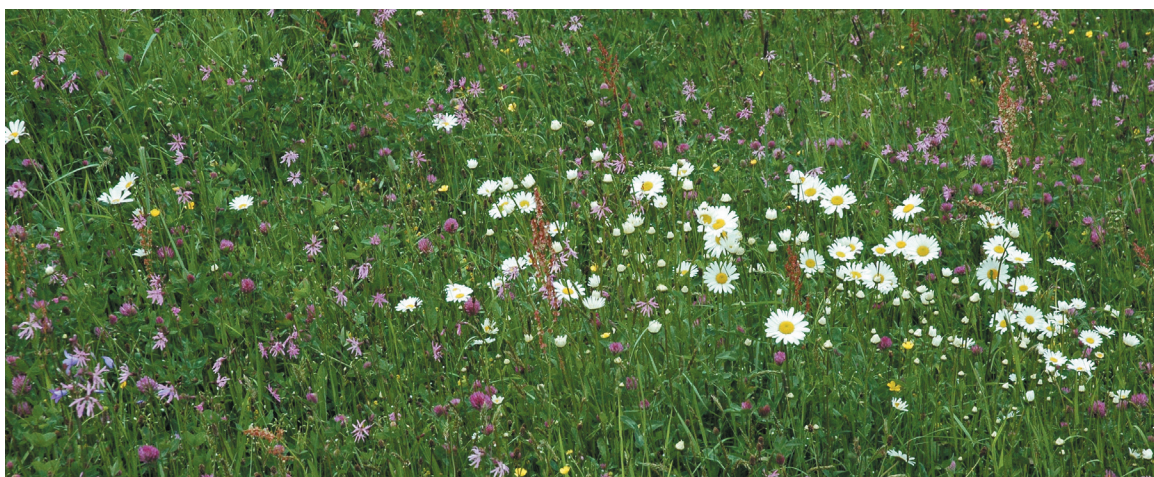
Na nastonecznionych stokach, na podłożu zasobnym w węglan wapnia np. na wychodniach

Murawa z goździkiem kropkowanym
Fot. T. Jonderko

skał wapiennych można spotkać murawy ksero-termiczne (słowo „ksero-termiczny” wywodzi się z języka greckiego i oznacza: kseros ‘suchy’ + thermos ‘ciepły’), czyli ciepłolubne barwne murawy, które wyróżniają się w krajobrazie bogactwem kwitnących bylin np. goździków, dzwonek itd.

Natomiast na niewielkich powierzchniach, na których występują wysięki wód gruntowych, co zdarza się najczęściej na obrzeżach łąk, przy granicy z lasem, mogą występować tzw. młaki, czyli zbiorowiska roślinne budowane głównie przez mchy i turzyce.

Łąka świeża
Fot. M. Szewczyk

▼ 0 wybranych gatunkach zwierząt

Karpackie polany reglowe są miejscem występowania wielu zwierząt. Można spotkać tu zarówno gatunki na stałe zasiedlające tereny nieleśne, jak również te związane z lasami, dla których otwarte przestrzenie łąk i muraw to miejsca żerowania, czy odbywania godów.

Wśród zwierząt korzystających z mozaiki lasów i łąk dobrym przykładem są ptaki drapieżne. Orzeł przedni, orlik krzykliwy, trzmielojad oraz największa krajowa sowa: puchacz, gniazdują w lasach, ale polują na otwartej przestrzeni. Z terenami łąkowymi związany jest rzadki w Europie derkacz oraz odbywający toki na karpackich polanach cietrzew, którego liczebność również w Polsce zatrważająco maleje. Występują tu również: gąsiorek, bocian biały, bocian czarny, drozdy (kwiczoł, paszkot, śpiewak, drozd obrożny) oraz świergotki (łąkowy, drzewny, siwerniak).

Oprócz wielu gatunków ptaków, z terenami otwartymi związane są także m.in. cenne gatunki nietoperzy (nocek orzęsiony, mały i duży podkowiec), jak również gady i płazy, np. kumak górski, czy salamandra plamista. Na otwartą przestrzeń, na żer lub gody wychodzą z lasu większe ssaki kopytne, np. jelenie i dziki, jak i drapieżne, np. niedźwiedź brunatny, którego zasięg w Europie kurczy się drastycznie, a który w Karpatach wciąż ma swoją ostoję.

Górskie polany to również miejsce występowania olbrzymiej różnorodności bezkręgowców, w tym owadów: motyli, chrząszczy, ważek, muchówek i wielu innych. W zależności od panujących warunków siedliskowych inny zespół gatunków spotkamy na następcznionych i suchych murawach kserotermicznych porośniętych niską roślinnością, inny na bujnej, świeżej lub wilgotnej łące czy w ziótoroślach porastających siedliska o większej żyzności.

Niepylak apollo
Fot. M. Stróżecka-Gola

Gąsiorek
Fot. T. Wilk

Niedźwiedź brunatny

0 zagrożeniach ekosystemów górskich

W ostatnich dziesięcioleciach na całym świecie obserwujemy postępującą utratę różnorodności biologicznej. Jej przyczyną są niekorzystne zmiany zachodzące w naturalnych siedliskach: fragmentacja, czyli zmniejszanie i rozparcelowanie obszarów występowania oraz degradacja, czyli pogorszenie ich kondycji. Dlaczego tak się dzieje? W większości zmiany są związane z działalnością człowieka, np. z intensywną produkcją rolną, urbanizacją, czy nadmierną eksploatacją zasobów naturalnych oraz – w coraz większym stopniu – z globalnymi zmianami klimatu.

Gatunki górskie są szczególnie wrażliwe na niekorzystne oddziaływania, zwłaszcza wspo-

mniane zmiany klimatu. Na wielu obszarach górskich Europy zaobserwowano, że zasięgi niektórych gatunków roślin przesuwają się „w górę” na większe wysokości nad poziomem morza. W przypadku roślin wysokogórskich zasiedlających najwyższe partie szczytowe zagrożeniem staje się izolacja ich niewielkich populacji zasiedlających kurczące się siedliska oraz fakt, że dalsze przemieszczanie może być utrudnione, o ile w ogóle jeszcze możliwe.

Jednak dla łąk i muraw porastających polany reglowe, głównym zagrożeniem jest zaprzestanie użytkowania kośnego, czy pastwiskowego. Na porzucanych halach najpierw przestają ro-

Łan ortycy pospolitej
Fot. M. Bregin

Łan wierzbówki kiprzycy
Fot. M. Ślusarczyk

snąć te gatunki roślin, które do swojego rozwoju potrzebują dużo światła. Potem pojawiają się siewki drzew i krzewów, a po jakimś czasie zamiast łąk i muraw szumi las. Razem ze zmianami w roślinności zmienia się fauna danego terenu – wycofują się ptaki terenów otwartych, zmienia się zespół bezkręgowców.

Regiony górskie, jako obszary o wyjątkowo niekorzystnych warunkach gospodarowania, są w szczególnym stopniu dotknięte procesem migracji ludności do miast. **Konsekwencją zachodzących w ostatnich dziesięcioleciach przemian społeczno-gospodarczych jest postępujące „starzenie się” ludności wiejskiej Karpat i po-**

rzucanie działalności rolniczej, w tym tradycyjnych form użytkowania gruntów i praktyk rolniczych. W efekcie, w wielu regionach Karpat obserwujemy zaniechanie lub zmianę intensywności i sposobu gospodarowania na górskich użytkach zielonych: łąkach i pastwiskach.

Obecnie reglowe łąki i murawy są zagrożone zanikiem w skali całej Europy. Na podstawie zapisów z Dyrektywy Siedliskowej (tzw. Dyrektywy Habitatowej), kraje Unii Europejskiej, w tym Polska, są zobowiązane do ich ochrony. Istnienie ekosystemów nieleśnych wymaga czynnej ochrony i ukierunkowanych działań, rewitalizacji i zrównoważonej gospodarki pasterskiej.

▼ 0 wypasie jako o formie ochrony

Niezbędnym warunkiem zachowania łąk i pastwisk w górach jest stosowanie zabiegów o takiej samej lub podobnej sile oddziaływania jak te, które umożliwiły ich powstanie i dotychczasowe istnienie. Potrzebujemy zatem rolniczego użytkowania gruntów (również na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania) oraz takich form gospodarki rolnej, które przyczyniają się do zachowania tradycyjnych krajobrazów kulturowych i sprzyjają utrzymaniu różnorodności biologicznej obszarów górskich.

Jedną z najskuteczniejszych metod zachowania łąk i muraw reglowych w Karpatach jest tradycyjny, ekstensywny wypas owiec oraz towarzyszące mu zabiegi np. późnoletnie koszenie niedojadów. Takie użytkowanie zapobiega samorzutnej wtórnej sukcesji lasu na opuszczonych terenach rolnych.

Pasterstwo jest istotnym elementem tożsamości i wspólnego dziedzictwa kulturowego narodów i grup etnicznych zamieszkujących Karpaty. Łączy w sobie wiedzę i umiejętności praktyczne, wykształcone przez stulecia obecności i gospodarowania człowiekiem w górach, we współzależności ze światem przyrody, z całym bogactwem związanych z gospodarką pasterską zwyczajów, rytuałów, obrzędów oraz wierzeń. Tym samym pasterstwo w Karpatach staje się nie tylko elementem dziedzictwa kulturowego podnoszącym atrakcyjność turystyczną regionu lub tradycyjną dziedziną produkcji rolnej, dostarczającą wysokiej jakości niskoprzetworzonych produktów spożywczych. Zrównoważony rozwój tradycyjnej gospodarki pasterskiej jest istotnym czynnikiem umożliwiającym zachowanie różnorodności biologicznej oraz krajobrazowej Karpat.

Wypas owiec na murawach kserotermicznych, rezerwat przyrody Biała Woda
Fot. M. Ślusarczyk

▼ 0 halach projektowych

Działania w projekcie są prowadzone na 16 halach, objętych granicami obszarów Natura 2000, lub położonych w bliskim ich sąsiedztwie.

Na projektowych halach występuje szereg cennych gatunków i siedlisk przyrodniczych. Znaczne powierzchnie porastają łąki rajgrasowe i konietlicowe. Na uboższych siedliskach występują murawy bliźniczkowe. Lokalnie można spotkać płaty muraw kserotermicznych (Góra Bucze i okolice, Skatka, Bukowy Groń i okolice, Biata Woda). Na podmokłych fragmentach hal rozwijają się młaki (Bukowy Groń i okolice, Przegibek, Przystup Potucki, Gorc Kamieniecki, Biata Woda, Homole). Na halach znajdują się również stanowiska rzadkich gatunków: dziewięcisią beztodygowego, ciemiężycy zielonej, czy też krajowych storczyków, m.in. podkolana białego, kruszczyka szerokolistnego, czy też gótki dtugoostrogowej.

Na łąkach, które przez pewien czas były nieużytkowane zmniejszył się udział roślin kwitnących, natomiast zaczęły dominować trawy takie jak śmiełek darniowy oraz trzcinnik piaskowy. W miejscach, gdzie brak użytkowania trwał dłużej pojawiły się gatunki ekspansywne np. maliny, borówka czarna, wierzbówka kiprzyca, orlica i in. Ekstensywny wypas i dodatkowe działania związane z usuwaniem ekspansywnych gatunków, np. wykaszanie, mają na celu poprawić stan siedlisk łąk i muraw.

Wśród terenów objętych projektem jest **Hala Rycerzowa**, położona w grupie Wielkiej Raczy w Beskidzie żywieckim. W 2018 roku obchodzono 500-lecie jej istnienia. Powstała w XVI wieku, kiedy to napływająca ludność wotowska, wypalając lasy, tworzyła tereny pod wypas swoich stad owiec i kóz.

Hala Rycerzowa
Fot. M. Bregin

Wielka Czantoria
Fot. M. Bregin

Hala Matyska
Fot. M. Bregin

Wypas jest prowadzony na **Górze Matyska**, która jest położona pomiędzy miejscowościami Radziechowy i Przybędza, w południowo-zachodniej części Kotliny Żywieckiej. Jest ona celem pielgrzymów podążających drogą krzyżową, zwana Golgotą Beskidów. Przeważająca część powierzchni, na których odbywa się wypas położona jest na południowych zboczach góry.

Wypasające się owce będą mogli również spotkać turyści korzystający ze szlaku turystycznego prowadzącego od **Małej** do **Wielkiej Czantorii** oraz z kolei linowej w kompleksie narciarskim „Poniwiec Mała Czantoria”. Położone w Beskidzie Niskim Mała Czantoria wraz z polanami na Wielkiej Czantorii stanowiły niegdyś rozległy kompleks pastwisk, który był lokalnym ośrod-

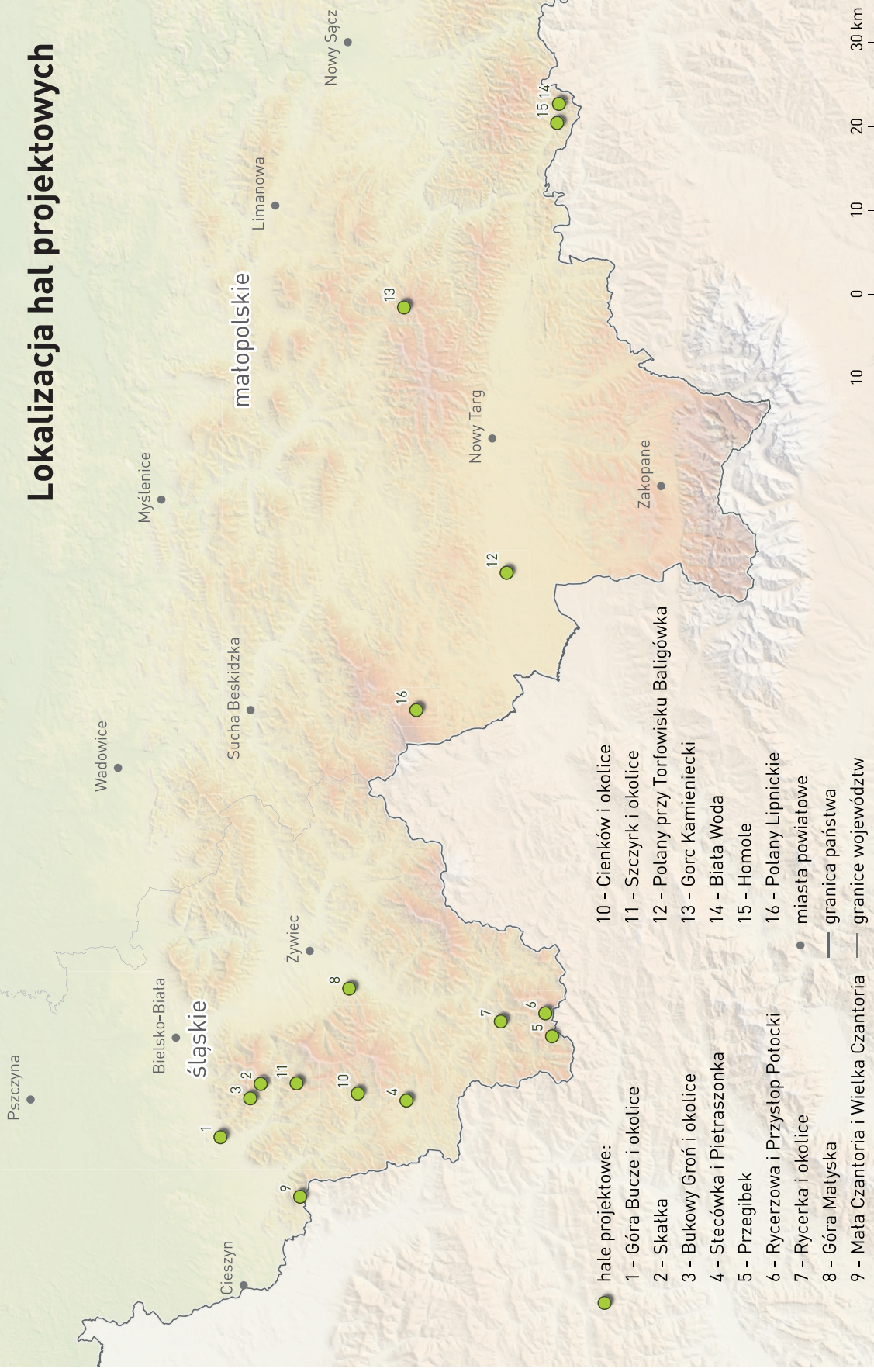
Wypas owiec w rezerwacie przyrody Homole
Fot. M. Ślusarczyk

kiem pasterstwa szatańniczego. Obecny kształt hal jest pozostałością po minionym użytkowaniu, utrzymujący się dzięki ekstensywnej gospodarce kośno-pastwiskowej.

Po wielu latach owce powrócą również na tereny do niedawna objęte ochroną ścisłą w rezerwach **Homole** i **Biała Woda** w Pieninach. Kontrolowany wypas ma na celu poprawę stanu cennych siedlisk przyrodniczych, porastających nasłonecznione zbocza, a które obecnie znajdują się w różnym stopniu degradacji. Należą do nich m.in: nawapienne murawy wysokogórskie, roślinność podgórskich i wyżynnych rumowisk wapiennych oraz roślinność porastająca wapienne ściany skalne.

Lokalizacja hal projektowych

▼ O projekcie

Karpaty Łączą – tradycyjne pasterstwo jako forma czynnej ochrony zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych w Karpatach to projekt finansowany w latach 2018–2020 ze środków Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020. Głównym celem projektu jest utrzymanie i poprawa stanu półnaturalnych nieleśnych ekosystemów górskich łąk i muraw w polskiej części Karpat jako miejsc występowania zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych. Projekt ma charakter ponadregionalny. Jest realizowany

na wybranych 16 halach w polskiej części Karpat, na terenie województw małopolskiego i śląskiego, w większości położonych na obszarach lub w bezpośrednim sąsiedztwie ostoji Natura 2000: Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Torfowiska Orawsko-Nowotarskie, Małe Pieniny, Ostoja Gorczańska.

Projekt realizowany jest zgodnie z ideą „Karpaty Łączą”, która narodziła się w 2012 roku wraz z projektem „Karpaty łączą – mechanizm konsultacji i współpracy dla wdrażania Konwencji Karpackiej”.

www.tradycyjnepasterstwo.karpatylacza.pl

Fot. B. Dąbek

Projekt realizują:

Lider projektu

Centrum UNEP/GRID-Warszawa to Zakład Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska. Od 1991 roku realizujemy w Polsce misję Programu Narodów Zjednoczonych ds. Środowiska (UNEP), działając na rzecz zrównoważonego rozwoju. Wspieramy właściwe zarządzanie środowiskiem i ochronę różnorodności biologicznej. Propagujemy postawę odpowiedzialności za środowisko w społeczeństwie i w biznesie. Swoje działania realizujemy we współpracy z organizacjami i instytucjami krajowymi oraz zagranicznymi. Jesteśmy partnerem jednostek samorządowych, oświatowych oraz firm wdrażających politykę społecznej odpowiedzialności biznesu.

www.gridw.pl

Partner projektu

OGÓLNOPOLSKIE
TOWARZYSTWO
OCHRONY PTAKÓW

Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków (OTOP) to założona w 1991 r. organizacja pozarządowa o statusie pożytku publicznego. Zajmujemy się ochroną dzikich ptaków i miejsc, w których one żyją. Powadzimy działania z dziedziny monitoringu, czynnej ochrony przyrody, kształtowania polityk mających wpływ na środowisko oraz edukacji. Wspiera nas rzesza kilku tysięcy członków i wolontariuszy. Jesteśmy jedną z największych organizacji chroniących przyrodę w Polsce i polskim partnerem światowej federacji towarzystw ochrony ptaków – BirdLife International. Współpracujemy z polskimi i zagranicznymi autorytetami i organizacjami pozarządowymi.

www.otop.org.pl

Fundusze Europejskie

Infrastruktura i Środowisko

Rzeczpospolita Polska

Unia Europejska

Fundusz Spójności

ISBN 978-83-932916-4-9